

A REGIONÁLIS VERSENYKÉPESSÉG ÉS A TERÜLETI KÜLÖNBBSÉGEK KÖLCSÖNHATÁSAI

(Interactions between Regional Competitiveness and Territorial Disparities)

FENYŐVÁRI ZSOLT – LUKOVICS MIKLÓS

Kulcsszavak:

regionális versenyképesség területi különbségek elméleti közgazdaságtani irányzatok elméleti régiótípusok

Napjaink egyik legfontosabb kihívása a globális versenyben való helytállás. Részben ennek hatására egyre szélesebb körben válik elfogadottá, hogy nemcsak a vállalatok, hanem a területi egységek is versenyeznek egymással. Ezen felismerésnek köszönhetően a területi versenyben való helytállást kifejező regionális versenyképesség fogalma mára a regionális tudomány egyik központi fogalmává vált. Nemcsak a témakör elméleti kérdéseivel foglalkozó kutatók, hanem a gazdaságpolitikuskok egy része is a versenyképesség, mint „hívószó” köré szövik programjaikat. Többek között az Európai Unióban a harmonikus, kiegyensúlyozott területi fejlődés megvalósítását (vagyis a területi különbségek mérséklését) célzó regionális politika évek óta a régiók versenyképességének javítását tartja a kohézió és a felzárkóztatás egyik legfontosabb, leghatékonyabb eszközének. Habár a területi verseny és a regionális versenyképesség a kutatások előterében áll, ennek ellenére a fogalomkör még napjainkban is viták tárgyát képezi, a különféle elméleti alapokon álló irányzatok képviselői eltérő módon közelítenek a kérdéskörhöz.

Tanulmányunk célja, hogy áttekintse és szintetizálja az alapvető elméleti közgazdaságtani irányzatoknak a területi különbségek mérséklődésével, a területi versennyel, a regionális versenyképességgel, valamint az egyes elméleti régiótípusokkal kapcsolatba hozható legfontosabb elképzeléseit. A különféle közgazdaságtani háttérre támaszkodva a regionális tudományon belül is más-más hipotézisek fogalmazódnak meg, és így a különböző feltételekkel bíró, eltérő fejlettségű régiók gazdasági felzárkózásáról is különböző következtetések látnak napvilágot. Vélekedésünk szerint ezáltal is érvényesül a regionális tudomány interdiszciplináris jellegéből fakadó azon jelenség, hogy az eltérő elméleti alapok és modellfeltételek mentén különböző következtetésekre jutó gazdasági elméletek nem tudományunk hitelességét kérdőjelezzik meg, sokkal inkább annak sokoldalúságára, problémaérzékenységére hívják fel a figyelmet.

Területi különbségek mérséklődése: komparatív és kompetitív előnyök

A területi különbségek mérése, a kiváltó okok és az okozatok elemzése szinte kezdetek óta a regionális tudomány egyik legfontosabb kérdésköre (Enyedi 1996; Benko 1999; Nemes Nagy 2001; 2005; Lengyel–Rechnitzer 2004). A területi verseny, illetve a regionális versenyképesség kutatása már jóval rövidebb időszakra tekint vissza, habár a közelmúltban megjelentek eltérő fogalmi megközelítéseiről igen alapos, a témakört körbejáró munkák (Lengyel 2003; Gardiner et al 2004; Horváth 2006), de ennek ellenére ez a kérdéskör még a tudományos viták keresztútjében áll. A széles körben elfogadható álláspontok kidolgozásához további alapos tudományos kutatásokra, a fogalmak és az eddigi eredmények pontosítására van szükség.

A területi különbségek csökkentése az Európai Unió regionális politikájának egyik legfontosabb célja: „a Közösségnek különösen törekednie kell arra, hogy a különböző fejlettségű térségek közötti különbségeket csökkentse, és a legkevésbé fejlett régiók, szigetek elmaradottságát mérsékelje, beleértve a vidéki területeket is” (EC 1997, 158. cikkely). A 12 új tagállammal történő bővülés után a régiók közötti különbségek megnöttek, részben ebből adódóan a negyedik kohéziós jelentés kiemelt figyelmet szentel az Európai Unió egyes régiói között kimutatható jelentős területi különbségeknek (EC 2007). A 2007–13 közötti időszakban a régiók közötti különbségek mérséklésére irányuló irányelvek a versenyképesség javítását emelik ki, összhangban a gazdasági növekedéssel és a foglalkoztatottsággal (EC 2006).

A területi különbségek alakulásáról, tartalmi kérdéseiről és ehhez kapcsolódva a regionális versenyképességről folyó vitákban a felfogások markáns elkülönülése érhető tetten. Alapkérdés, hogy egy gazdaságban a területi különbségek mérséklődéséhez *elegendők-e a piaci automatizmusok*, tehát előbb-utóbb bekövetkezik-e mindegyik piacgazdaságban a területi kiegyenlítődés? Avagy a piaci folyamatok, a „láthatatlan kéz” ezt nem garantálja és szükség van külső beavatkozásra? Ezen kérdéssel szorosan összefüggésbe hozható az a dilemma, hogy *értelmezhető-e egyáltalán a közgazdaságtan egyik legfontosabb fogalma, a verseny területi egységekre*, avagy nem? Ha nem értelmezhető, akkor nyilván nem beszélhetünk a területi egységek versenyképességéről sem. Ha viszont elfogadjuk a területi verseny létezését, akkor újabb kérdések merülnek fel, pl. mit értünk területi verseny alatt, melyek a főbb jellemzői? Mindegyik területi egység részt vesz-e a területi versenyben, vagy csak a nagyobb városokkal bíró régiók? Mihez viszonyítsuk a „győztes pozíciót”, a többi régió helyzetéhez, vagy az adott régió múltbeli állapotához? Szükségszerű-e, hogy a területi versenyben a győztesek mellett vesztesek is legyenek, vagy elképzelhető, hogy egyidejűleg mindegyik régió győztes lehet? Továbbá, ha mindenki győztes, akkor kiegyensúlyozott területi fejlődés jön-e létre, azaz csökkennek a területi különbségek? A fenti kérdések a mai napig heves vitákat váltanak ki a témával foglalkozó kutatók körében.

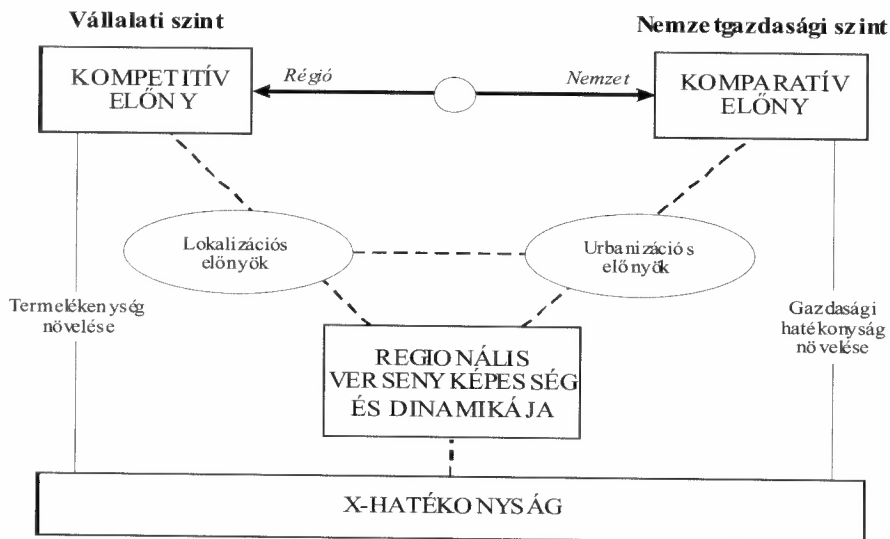
A közgazdaságtudományban két sarkos álláspont különíthető el aszerint, hogy a piaci automatizmusok szerepét hogyan ítélik meg. Az egyik álláspontra jellemző a *komparatív előnyök* érvényesülésének elfogadása, miszerint bizonyos feltételek fennállása esetén a piaci folyamatok automatikusan mérséklék a jövedelemeloszlások térbeli különbségeit, amennyiben a nemzetek (és régiók) közötti munkamegosztás a relatív költségelnyök szerint alakul (Krugman 1994; Krugman–Obstfeld 2003). „A komparatív előnyök törvénye szerint egy országnak azon árucikkek termelésére kell szakosodnia, amelyeket relatíve alacsonyabb költségen tud előállítani, s azokat az árukat kell importálnia, amelyeket viszonylag magas költséggel termel.” (Samuelson–Nordhaus 2000, 721) Tehát a nemzetközi gazdaságba mindenki be tud kapcsolódni, ha komparatív előnyei alapján szakosodik, azaz mindegyik ország és régió egyidejűleg fejlődhet. Ebben az esetben nincs értelme versenyről beszélni, mert lényegében mindenki győztes (Krugman 1994).

A másik sarkos álláspont szerint a piaci automatizmusoktól nem várható a területi különbségek mérséklődése, ezért a kevésbé fejlett országokban, térségekben közösségi beavatkozásokra van szükség. Ezen irányzatcsaládon belül napjainkban a *kompetitív előnyök* elmélete került előtérbe, amely már nevében is deklarálja a területi versenyt. Ezen irányzat felfogása szerint a területi versenyben lehetnek győztesek és vesztesek, ezért mindegyik régiónak saját feltételeihez igazodó stratégiát kell kidolgoznia, hogy esélye legyen a sikerre. Magyarozatként gyakran felmerül, hogy a komparatív előnyök tana nem képes olyan tényezőket figyelembe venni, amelyek a globalizáció természetes velejárói, mint pl. a méretgazdaságosság szerepének felértékelődése, a vállalati hálózatok és stratégiai szövetségek megerősödése, a termelési tényezők országok közötti áramlása, a technológia-váltás, technológiatranszfer egyre növekvő jelentősége stb. (Lengyel–Rechnitzer 2004). Az EU regionális politikája is alapvetően a kompetitív irányzat szemléletét képviseli, hiszen a kevésbé fejlett régiók felzárkózásához támogatást nyújt, előírva a partnerségen alapuló programozást, amely lényegében egy régió versenystratégiájának kidolgozását jelenti.

A két felfogás megjelenik a regionális tudományban, és jelentős erőfeszítések történtek a két álláspont viszonyának tisztázására is. Camagni (2002) szerint az árucserét, a kereskedelmet mozgató előnyöket élesen el kell különíteni egymástól két területi szinten: az egyik a nemzetgazdasági és metropolitan (világvárosi) régiók, a másik a többi régió és lokális területi egységek szintje. A nemzetgazdaságok (és metropolitan régiók) esetén értelmezhető a komparatív előnyök fogalma, mert „nagy kritikus tömegük”, felvevőképességük a gazdasági ágazatok többségének piaci igényeivel megegyezik. Viszont a kisebb városokkal bíró régiók és a lokális térségek a javak és a termelési tényezők országon belüli mozgása révén az *abszolút előnyök* (másképpen kompetitív előnyök) által generált interregionális kereskedelemben vesznek részt. Mindez azt jelenti, hogy *nincs olyan hatékony piaci automatizmus, amelyik minden egyes területi egységnek hasonló szerepet biztosít a nemzetközi munkamegosztásban* (Camagni 2002). Tehát szubnacionális régiókat tekintve a metropolitan régióknál komparatív, míg a többi területi egységnél inkább kompetitív előnyök szerint szerveződik a gazdaság.

Budd és Hirmis (2004) az előbbi felosztásból kiindulva a komparatív és kompetitív előnyök eltérő térbeli érvényesülését az *agglomerációs előnyökre*¹ vezeti vissza. A regionális versenyképesség kapacitás (RCC, Regional Competitiveness Capacity) modellje az X-hatékonyság² elméletét használja, mint fogalmi alapot a kompetitív előnyök és a komparatív előnyök, illetve a hozzájuk tartozó szintek integrálására (1. ábra). A modell logikája értelmében a komparatív előnyök alapvetően nemzetgazdasági szinten jelentkeznek, míg a kompetitív előnyök vállalati szinten. A szubnacionális régiók esetében mindkét előny megfigyelhető, de eltérő erősséggel. Az urbanizációs³ előnyöket élvező, nagyvárossal bíró (így a 'metropolitan') régióknál inkább a komparatív, míg a kisebb városokkal rendelkező régióknál a lokalizációs⁴ előnyökre épülő kompetitív szemlélet áll közelebb a valóságos folyamatokhoz.

1. ÁBRA

Az RCC-modell logikai összefüggései
(Logical Relationships of RCC-model)

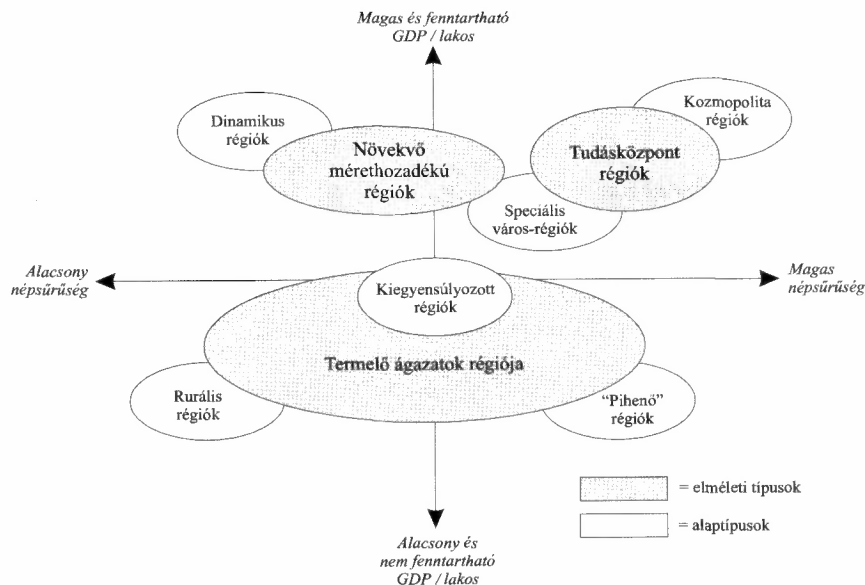
Forrás: Budd–Hirmis (2004, 1020) alapján saját szerkesztés.

Az RCC-modell is sugallja, hogy a régiók „gazdasági tömegüktől”, felvevőpiacuktól, a munkaerőtömeg nagyságától stb. függően eltérő módon vesznek részt a nemzetközi munkamegosztásban. Ezen gondolat mögött főleg a globális versenyben a közszolgáltatások méretgazdaságosságának felértékelődése áll. A kompetitív előnyökből viszont következik, hogy a régiók versenyeznek egymással, de ez a területi verseny⁵ más módon működik, mint a vállalati verseny (Lengyel 2003). Kérdés, hogy a régiók hasonló stratégiák kidolgozásával és végrehajtásával versenyeznek-e, vagy bizonyos régiótípusoktól függően más-más módon?

A területi versennyel és versenyképességgel, az egyes régiótípusoknak, illetve várostípusoknak a területi versenyben betöltött szerepével több empirikus vizsgálat foglalkozott. Az Európai Unió megbízásából a 2007–2013 közötti regionális politika megalapozására szolgáló egyik nagy volumenű kutatás során a *regionális versenyképességre ható tényezőket* mérték fel (Martin et al 2003). Vizsgálatukban a regionális versenyképesség fogalmi megközelítését, a különféle elméleti közgazdasági irányzatok versenyképességgel kapcsolatos felfogását is áttekintették.

A régiókat két dimenzió, a népsűrűség és a GDP növekedési üteme mentén sorolták alaptípusokba (Martin et al 2003): kozmopolita régiók, speciális városrégiók, dinamikus régiók, kiegyensúlyozott régiók, pihenő régiók, rurális régiók. A NUTS2 szintű EU-s régiókat a nagy adatbázist alkalmazó empirikus kutatás végeredményeként ökonometriai módszereket alkalmazva három elméleti régiótípusba sorolták, amelyek más-más előnyökre alapozva vesznek részt a nemzetközi versenyben (2. ábra).

2. ÁBRA

A régiók típusai az Európai Unióban
(Region Types in European Union)

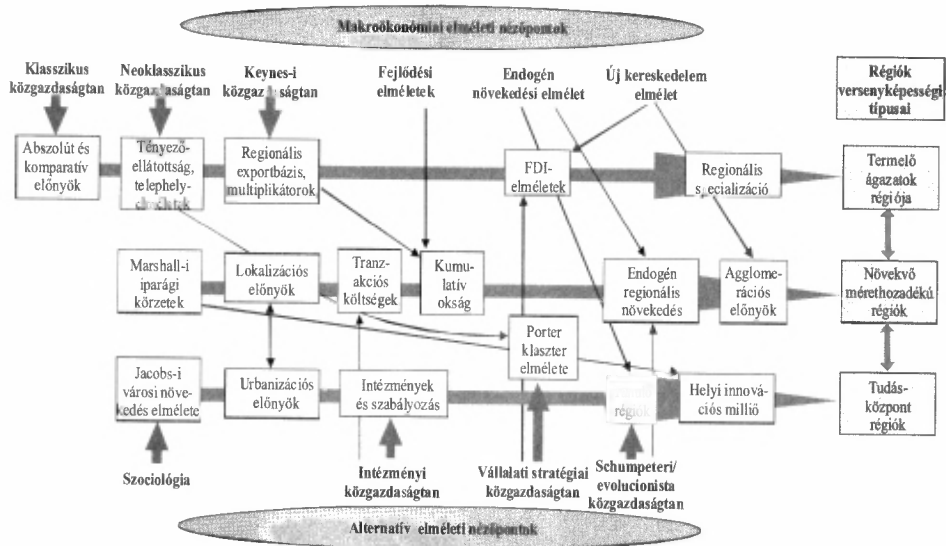
Forrás: Martin et al (2003, 6–23) alapján saját szerkesztés.

- 1) *Termelő ágazatok régiója (regions as production sites):* közepes jövedelmi szinttel leírható régiók. Ezen térségek vállalatai jellemzően az olcsó inputot hasznosítják, mint fő versenyelőnyüket. Versenyképességüket leginkább a kiépült alpinfrastruktúra és olcsó telkek, valamint a relatíve olcsón elérhető humán erőforrás határozza meg, amelyekre gyártó, összeszerelő telephelyek települnek. Mindezen jellemzők optimálisak a multinacionális vállalatok összeszerelő tevékenységei számára. Ezen térségekben közepes népsűrűség, valamint átlagos GDP-növekedési ütem jellemző.
- 2) *Növekvő mérethozadéku régiók (regions as sources of increasing returns):* azon térségek tartoznak ide, amelyek gazdasági növekedése magas, míg népsűrűségük közepes. Versenyképességüket leginkább a munkaerő képzettsége, a beszállítók elérhetősége, a piacméret határozza meg. Általában néhány húzóágazat biztosítja a térség jólétét.
- 3) *Régió, mint tudásközpont (regions as hubs of knowledge):* magas és fenntartható GDP-növekedés, valamint relatíve magas népsűrűség jellemzi ezen térségeket. Nyitottak a nemzetközi kapcsolatokra, igen jó karrierlehetőségeket kínálnak, ami vonzza a tehetséges munkaerőt. Ezen térségtípusra a K+F és az innováció magas szintje jellemző. Versenyelőnyük leginkább a humán erőforrás kimagasló minőségéből, a nemzetközi piacok egyszerű elérhetőségéből, valamint az üzleti szolgáltatások helybeli igénybevételének lehetőségeiből származik.

A régiók fenti három típusa hasonlatos Porter országokra adott felosztásához: tényező-vezérelt, beruházás (hatékonyság)-vezérelt és innováció-vezérelt (Porter 2006). Szintén ezen három típus logikájához illeszkedik Lengyel (2003) tipizálása a tudásalapú posztfordista gazdaság régióira: neofordista, tudásalkalmazó és tudásteremtő régiók. Tödtling és Tripl (2005) a regionális innovációs lehetőségeket tekintve szintén három típust emelt ki: periférikus, ipari szerkezetváltási és nagyvárosi régió. Ezen csoportosítások egyértelműen abból indulnak ki, hogy a globális munkamegosztásban a régiók mindegyik típusának eltérőek a lehetőségeik, más-más versenyelőnyökkel bírnak, azaz globális iparágak eltérő stratégiákat képesek csak alkalmazni a nemzetközi versenyben.

3. ÁBRA

*Az eltérő típusú régiók versenyképességét magyarázó közgazdasági irányzatok
(The Economic Tendencies Explaining the Competitiveness of the Different Types of Regions)*

Forrás: Martin et al (2003, 2–14).

Az EU-s vizsgálat során a versenyképességgel foglalkozó közgazdaságtani irányzatokat áttekintve megállapították, hogy az eltérő régiótípusok fenntartható gazdasági növekedését más-más elméleti közgazdaságtani irányzatok fogalomrendszerében lehet megfelelően leírni (Martin et al 2003). Az általuk vizsgált elméleti közgazdaságtani irányzatokat két nagy csoportra bontották, elkülönítették a *makroökonomiai* irányzatokat az *alternatív* irányzatoktól, melyek eltérő módon ítélik meg a regionális versenyképességet, illetve speciális típusú régiók versenyképességének magyarázatára alkalmazhatók (3. ábra). Lényegében arról van szó, hogy a régiók fenntartható gazdasági növekedésének eltérőek az alaptényezői fejlettségüktől és gazdaságfejlesztési lehetőségeiktől függően, miközben a többi, eltérő típusú régióval is versengenek.

A közgazdaságtani elméletek két csoportja jelzi azt is, hogy a makroökonómiai irányzatok többsége az országok komparatív előnyeit tartja fontosnak, míg az alternatív irányzatok inkább a szubnacionális régiók kompetitív előnyeit.

A fenti speciális régiótípusok eltérő módon vesznek részt a területi versenyben, más tényezőkből erednek versenyelőnyeik (*Martin et al* 2003):

- A *termelő ágazatok régiója* versenyelőnyeit a költségelőnyökre alapozott *nemzetközi munkamegosztás* erőteljesen befolyásolja. Ebben az esetben a gazdasági tevékenységeket a hagyományos telepítési tényezők (természeti kincsek elérhetősége, nagy tömegben rendelkezésre álló munkaerő, piacok elérhetősége stb.) térbeli elhelyezkedése határozza meg. Ennek következtében *komparatív előnyökön alapuló nemzetközi munkamegosztás* jön létre, melyben a gazdasági teljesítményt alapvetően befolyásolja az exportra termelő iparágak relatív nagysága és sikeressége. Ezen régiótípusok versenyképességét meghatározó tényezők tárgyalására elsősorban a makroökonómiai irányzatok, azon belül is a klasszikus, a neoklasszikus, valamint a Keynes-i közgazdaságtan alkalmasak.
- A *növekvő mérethozadékú régiók* versenyképességét befolyásoló tényezők tárgyalására egyaránt fel lehet használni a makroökonómiai és az alternatív irányzatokat. A növekvő mérethozadék első számú forrása egy kumulatív folyamat, melynek keretén belül a régióban termelt outputok iránti régió kívüli élénk kereslet a nagyobb regionális kibocsátáson és a termelékenység növekedésén keresztül visszahat a régióban termelt outputok keresletére. Ebben a folyamatban kiemelt szerepet kapnak a régió endogén forrásai, a specializáción alapuló vállalati együttműködés, valamint a térbeli koncentráció, melyek a tranzakciós költségek jelentős csökkentéséhez, valamint a lokalizációs előnyök érvényesüléséhez vezethetnek. Ezen régió-típus versenyképessége az endogén növekedési elmélettel, a fejlődési elméletekkel, az új kereskedelem elmélettel és az evolucionista közgazdaságtannal, közvetve pedig a Keynes-i közgazdaságtannal hozható kapcsolatba.
- A *tudásközpont régiók* versenyképességében a tudás szerepe domináns, ahol a tapasztalatcserében (interaktív tanulásban) kiemelt szerepet kap a párbeszéd, a közös tanulás és a helyi innovációs miliő is. Az innovációs miliő lényegét a térbeli koncentráció adja, mely lehetővé teszi, hogy közös értékrend, értelmezési mód, kódok, a valahova tartozás érzése, közös szakmai háttér alakuljon ki. A tudásközpont régiók versenyelőnyeit meghatározó tényezők tárgyalására jellemzően az alternatív közgazdasági irányzatok fogalmai tűnnek alkalmasnak: az innováció kiemelt szerepét valló evolucionista közgazdaságtan, az új intézményi közgazdaságtan, valamint az urbanizációs előnyöket hangsúlyozó Jacobs-féle városi növekedésemélet.

A szakirodalom rövid áttekintése után egyértelműen kijelenthető, hogy a szubnacionális régiók fejlődésének tényezőit, mozgatórugóit tekintve a regionális tudományban a korábbi egyoldalú állásfoglalások helyett árnyaltabb megközelítések nyertek teret. Széles körben egyre elfogadottabb álláspontnak tűnik, hogy míg a nem-

zetközi munkamegosztást országok és metropoliszok esetében a komparatív előnyök spontán módon befolyásolják, addig a szubnacionális területi egységek többségénél a fejlődést a kompetitív előnyök kihasználása határozza meg. A régiók típusától nagyban függnek az ott megjelenő kompetitív előnyök, amelyeket a különböző elméleti irányzatok más-más fogalomrendszerrel próbálnak leírni. A tanulmány további részében néhány kiemelt elméleti közgazdaságtani irányzat területi versennyel és versenyképességgel kapcsolatos legfontosabb szempontjait tekintjük át; az irányzatok alap gondolatai hogyan hozhatók kapcsolatba a területi különbségek értelmezésével.

A regionális versenyképesség értelmezése az elméleti közgazdasági irányzatoknál

Tanulmányunkban a versenyképesség többféle elfogadott definíciója közül az egységes versenyképesség fogalmát használjuk (EC 1999; Lengyel 2003, 278): „*a vállalatok, iparágak, régiók, nemzetek és nemzetek feletti régiók képessége relatíve magas jövedelem és relatíve magas foglalkoztatottsági szint tartós létrehozására, miközben a külgazdasági (globális) versenynek ki vannak téve*”. Ezt a legáltalánosabb fogalmat választottuk annak érdekében, hogy az egyes elméleti közgazdaságtani irányzatok mondanivalóját ne szűkítsük le a konkrétabb definíciók által meghatározott értelmezési tartományba. Emiatt lényegében a területi versenyben való sikeres helytállás, a tartós gazdasági fejlődés képességét értjük a továbbiakban versenyképesség alatt, ami a GDP növekedésében és ezen keresztül a jólét emelkedésében jelenik meg. A közgazdaságtani irányzatok nyilvánvalóan tárgyalják a gazdasági növekedést és tényezőit, a versenyképesség fenti fogalma pedig a magas foglalkoztatottsági szint mellett gazdasági növekedést emeli ki. Mivel a területi különbségeket is a GDP-ben mért gazdasági növekedés, vagy a gazdasági fejlettség/fejlődés egyéb mérőszámaival szokás mérni, emiatt a versenyképesség és területi különbségek kapcsolatát is általánosan vizsgálni tudjuk.

Az előző fejezetben említett makroökonómiai és alternatív irányzatok közül (lásd 3. ábra) a továbbiakban az általunk fontosnak tartott nyolc elméleti közgazdaságtani irányzat mondanivalóját és fogalomkészletét tekintetjük át. Megjegyezzük, hogy a makroökonómiai irányzatok közül a fejlődési elméletekkel, valamint az alternatív irányzatok közé sorolt szociológiával jelen tanulmányunk nem foglalkozik. A vizsgálatba bevont kiemelt elméleti közgazdasági irányzatok a következők:

- 1) klasszikus közgazdaságtan,
- 2) neoklasszikus közgazdaságtan,
- 3) Keynes-i közgazdaságtan,
- 4) endogén növekedési elmélet,
- 5) új kereskedelem elmélet,
- 6) intézményi közgazdaságtan,
- 7) vállalati stratégiai közgazdaságtan,
- 8) evolucionista közgazdaságtan.

A nyolc kiemelt elméleti közgazdaságtani irányzat áttekintésekor arra törekszünk, hogy szintetizáljuk az egyes irányzatok lényegét, megvizsgálva azt, hogy fogalomrendszerükben a *területi verseny* egyáltalán értelmezhető-e, és a *területi különbségek* mérséklődése a piaci automatizmusok hatására végbe mehet-e. Áttekintjük, hogy melyek az adott irányzat *regionális versenyképességgel kapcsolatba hozható kulcsfogalmai és alap gondolatai* (1. táblázat). Mivel önmagukban koherens irányzatokról van szó, ezért több esetben az alkalmazott fogalmak az irányzatok „nyelvétől” függően másképp értelmezhetők.

A *klasszikus közgazdasági elmélet* Smith munkásságából kiindulva a gazdasági növekedés hordozójaként a *munkamegosztást* – illetve annak szükségszerű következményét, a cserét – és a *tőkefelhalmozást* nevezi meg (Mátyás 2002). Ebben a megközelítésben a tőkébe és a kereskedelembe történő beruházás előmozdítja a specializációt, *növeli a termelékenységet* és az output növekedési ütemét. Az országok közötti kereskedelem a termelékenységben fennálló abszolút különbségeknek, azaz *abszolút előnyöknek* tulajdonítható (Martin et al 2003).

Ricardo azt is be tudta bizonyítani, hogy a nemzetközi munkamegosztás és a kereskedelem még a *relatív (komparatív) költségelőnyök* mellett is jövedelmező (Samuelson–Nordhaus 2000; Krugman–Obstfeld 2003). A javak piaci ára szükségképpen igazodik az előállításukkal kapcsolatos élőmunka- és tőkeráfordások relatív nagyságához. Ez az alkalmazkodás a versenypiacon megy végbe. Mindez a szuverén gazdasági szereplők racionális döntéseinek köszönhető, akik a rendelkezésükre álló erőforrások hatékony hasznosítására törekszenek. A termelők által így elérhető „rendes profit” (mai szóhasználattal élve: normál profit) biztosítja a jólét maximumát. „... ez állja útját annak, hogy a javak piaci ára hosszabb időn át jelentősen a természetes ár felett vagy alatt maradjon. És ez a verseny alakítja ki a javak változó értékét olyan módon, hogy [...] a megmaradó érték, vagyis felesleg minden termelési ágban a befektetett tőke értékével lesz arányos” (Ricardo 1940, 60). A klasszikus közgazdaságtanban tehát a *verseny a gondolkodás középpontjában áll*, mindez azonban az egyéni aktorok cselekvéseit mozgatja, a területi verseny, mint *kérdésfeltevés az ipari forradalom korában nem értelmezhető*.

Annak ellenére, hogy az adott történelmi és gazdasági körülmények között a területi verseny nem volt aktuális probléma, a klasszikusok versenyabszolútizáló elképzelése adaptálható napjaink országok és régiók közötti versenyére is. A klasszikusok munkásságának legfontosabb üzenete a versenyképesség szempontjából az, hogy minden országnak az abszolút és a relatív előnyére egyaránt támaszkodó szerepe van a munkamegosztásban. Azonban, ha a technológia és ennél fogva a termelékenység ugyanaz az országok vagy régiók között, akkor a kereskedelemnek nincs alapja. Lényeges ugyanakkor, hogy a munkamegosztás természetesen a társadalmi szintű kibocsátás (jólét) növekedését is eredményezi. A szakosodással esetenként együtt járó jelenségek (növekvő skálahozadék, koncentrált iparági tudás) a versenyképesség növekedésének további forrásait jelenthetik. Témánk szempontjából a fentiek persze úgy is értelmezhetők, hogy a komparatív előnyök révén kialakuló szakosodás következtében elmélyülő (az egyes régiókra jellemző) hatékonyságelőnyök végső soron úgy járulhatnak hozzá a területi különbségek mérséklődéséhez, hogy ez valamennyi érintett régió javára válik.

1. TÁBLÁZAT

Az elméleti közgazdaságtani irányzatok területi versennyel és versenyképességgel, valamint a területi különbségekkel kapcsolatos kiemelt szempontjai
(The Emphasized Aspects of Theoretical Economic Tendencies Related to Regional Competition, Competitiveness and Regional Differences)

<i>Irányzatok megnevezése</i>	<i>Területi versenyről alkotott nézet</i>	<i>Területi különbségek a piaci automatizmusok hatására mérséklődhetnek-e</i>	<i>Az irányzat regionális versenyképességgel kapcsolatba hozható kulcsfogalmait, illetve alap gondolatait</i>
Klasszikus közgazdasági elmélet	Eredeti modellben nem értelmezett	Igen	Specializáció, munkamegosztásra épülő kereskedelem, termelékenységkülönbségek. A neoklasszikus növekedési modellek alapfeltevései lehetetlenné teszik azt, hogy a regionális versenyképesség fogalmát a neoklasszikus elméleti háttér adta korlátok között tárgyaljuk.
Neoklasszikus közgazdasági elmélet	Elveti	Nem	Területi folyamatokkal kapcsolatos legfontosabb elméleti kategóriája az externáliák fogalomköre.
Keynes-i elmélet	Tudomásul veszi	Nem	Gazdaságpolitika, állami beavatkozások, költségvetési kiadások, intézmények.
Endogén növekedési elmélet	Tudomásul veszi	Igen	Tudás, technológia, mint a térség belső erőforrásai endogének.
Új kereskedelemelmélet	Elveti	Nem	A teljes térgazdaságtani építmény nem alkalmas a versenyképesség fogalmának tárgyalására, hiszen felfogása szerint a spontán piaci folyamatok alakítják a régiók közötti termelékenységi különbségeket. A területi folyamatokkal kapcsolatos kiemelt kategóriái: térbeli specializáció, agglomerálódás, klaszteresedés.
Intézményi közgazdaságtan	Tudomásul veszi	Igen	Az intézmények kiemelt szerepe, tranzakciók, tranzakciós költségek térbelisége, a tulajdonjogok érvényesülésének kiténtetett jelentősége.
Vállalati stratégiai közgazdaságtan	Abszolútizálja	Nem	Kompetitív előnyök előtérbe kerülése, méretgazdaságosság, növekvő skáláhozadék, a vállalati hálózatok és stratégiai szövetségek megerősödése, klaszterek, a termelési tényezők országok közötti áramlása, a technológia, technológiatranszfer.
Evolucionista közgazdaságtan	Abszolútizálja	Igen	A regionális versenyképesség a térség történelmi múltjában gyökerezik, azonban az új technológiák és új intézmények a gazdasági növekedés új ösvényét jelölhetik ki.

Forrás: Saját szerkesztés.

A neoklasszikus közgazdasági elmélet megkérdőjelezhetetlenül versenycentrikus modell (Mátyás 1993). Elsősorban mikroökonómiai alapokon építkezve továbbfejleszti a klasszikusok gondolatait. Témánk szempontjából két vonulat tűnik relevánsnak: a *marginalista szemléletmód* eluralkodása és az *ön szabályozó piaci mechanizmusok* hegemoniája. Mindkettő ugyanabba az irányba mutat, a piaci versenynek nincs alternatívája. A kompetitív mechanizmusok révén kialakuló Pareto-hatékony erőforrás-allokációnak köszönhetően jóléti veszteség – általában – nem keletkezik. A – neoklasszikus iskola által szintén preferált – *komparatív előnyök és hátrányok* a modell feltételeiből fakadóan hosszú távon szükségszerűen eltűnnek (Krugman–Obstfeld 2003). Másrészt a piactisztító árak mikro- és makroszintű dominanciája arra enged következtetni, hogy a versenyidegen jelenségek (legyen az állami beavatkozás vagy bármely versenykorlátozó megnyilvánulás) hatékonyság-veszteséggel járnak.

A fentiek ellenére a neoklasszikus modell alapfeltevései – tökéletes informáltság, állandó skáláhozadék, a hosszú távon érvényesülő egyensúlyi helyzet, és főként a teljes tényezőmobilitás és tökéletes verseny – és eszközrendszere azonban a *regionális versenyképesség fogalmának értelmezését lehetetlenné teszik*.⁶ Török Ádám (1999) szintén arra az álláspontra helyezkedett, hogy a neoklasszikus közgazdaságtan fogalomrendszere alapján *nem értelmezhető az országok, így a területi egységek közötti verseny*. A Solow-féle neoklasszikus növekedési modell – a tanulmány témája szempontjából – legfontosabb erőssége az, hogy azonosítja a technikát, mint a növekedés hordozóját, ami a közismert versenyképességi felfogásokkal is összhangban áll. A neoklasszikus növekedési modellben a technikai fejlődés exogén változó, ami esetünkben annyit tesz, hogy az minden régiót egyformán érint. A tényezők – így a technológia – régiók közötti abszolút mobilitásának feltételezése miatt a modellben hosszú távon minden különbség – így a régiók között fennálló bármilyen fejlettségi különbség is – eltűnik. Ha pedig a regionális különbségek kialakulásának és tartós fennmaradásának a neoklasszikus iskola nem enged teret, értelemszerűen azok mérsékl(öd)ése sem értelmezhető. Annak ellenére, hogy a neoklasszikus irányzatban nem értelmezhető a regionális versenyképesség, az eltérő régió-típusok gazdasági jellemzőinek leírására részletes eredmények születtek: a telephelyelméletek, az iparági körzetek (lokális pozitív extern hatások) és a nagyvárosi növekedés elmélete (lásd 3. ábra).

A *Keynes-i elmélet* azzal, hogy kimondta, a piacok nincsenek szükségszerűen egyensúlyban, hallgatólagosan elfogadja a regionális egyenlőtlenségeket (Mátyás 1993). A Keynes-i teória szerint a *verseny a modern piacgazdaság alapintézménye*, ám önmagában nem képes biztosítani a társadalmi jólét maximumát, így a versenyt, mint alapintézményt ki kell egészíteni az *aktív kormányzati beavatkozással*. A kihasználatlan kapacitások (köztük kitétetten az alacsony foglalkoztatási szint) ugyanis jóléti veszteséggel járnak, az aktív regionális kormányzati szerepvállalás tehát nem nélkülözhető. Ugyanez érvényes a régiók szintjén is, hosszabb távon nagyobb a közösségi beavatkozás haszna, mint az elmaradt beavatkozás miatti veszteség.

A modell nemzetgazdasági szinten tudatosan változtatható jövedelemmel számol, ennek egy lehetséges olvasata, hogy a bővülő kormányzati kiadások kapcsán tapasztal-

talható – és a neoklasszikusok által sokat emlegetett – kizorítási hatás nem, vagy kevésbé érvényesül. Emiatt a Pareto-i értelemben vett hatékonyság-követelmény nem sérül, miközben a differenciált költségvetési beavatkozások, illetve azok multiplikatív hatása révén a nem kívánt regionális termelékenységi (versenyképességbeli) különbségek mérséklődnek, vagy az éppenséggel kívánatos versenyelőnyök megerősödnek. A folyamat jótékony kísérőjelensége a növekvő foglalkoztatottsággal együtt járó keresletnövekedés, amely közismerten a Keynes-i gazdaság motorja.

A Keynes-i elméletnek fontos álláspontja a *területi különbségek elfogadása*, a kormányzati intervenciók gazdasági ciklusokra gyakorolt hatásának felismerése, a régiók felzárkózásában a gazdaságpolitika szerepének hangsúlyozása, valamint a tökeintenzitásnak a termelékenységre és a gazdasági növekedésre gyakorolt hatása (Martin et al 2003). A Keynes-i teória az eddig tárgyalt irányzatok közül tehát először ismeri fel az intézmények, központi és helyi kormányzatok gazdasági növekedésre és fejlődésre gyakorolt hatását, ami a regionális versenyképességet meghatározó faktorok közül az empirikus elemzések tanúsága szerint az egyik legfontosabb. A fentiek értelmében a *Keynes-i teória fogalomrendszere egyértelműen alkalmas* mind a regionális versenyképesség, mind a terület- és gazdaságfejlesztés elméleti megalapozására, hasonlóképpen bőséges fogalom- és eszköztárat kínál a területi különbségek tudatos mérséklésének lehetőségeire is. Másképpen fogalmazva: a területi különbségek mérséklődése spontán piaci folyamatként nehezen értelmezhető, a kívánatos folyamatok sokkal inkább tulajdoníthatók egy tudatos intézményi beavatkozás következményeinek. A regionális gazdaságfejlesztésben széles körben alkalmazott gazdasági báziselmélet lényegében a Keynes-i gondolatok aktualizálását jelenti, amikor a regionális multiplikátor-hatásoktól várja a területi különbségek mérséklődését (Lengyel–Rechnitzer 2004). A Keynes-i elmélet részeként mindegyik régiótípus versenyképességének javítására megjelentek a speciális gondolatok: exportbázis elmélet, lokalizációs és urbanizációs előnyök elmélete (lásd 3. ábra).

Az *endogén növekedési elmélet* a technikai fejlődés, a humántőke-felhalmozás explicit modellezésével elemzi a gazdasági növekedést (Lucas 1988; Romer 1990; Szentes 2005). A neoklasszikus növekedési modellben említett exogén technikai fejlődés feltételezésével ellentétben az endogén növekedési elmélet szerint a technikai haladás többé nem exogén változó, hanem racionális gazdasági döntéshozói tevékenység eredménye. A humán tőke-felhalmozáshoz az emberek közötti kapcsolattartásra, a már megszerzett tudás átadására van szükség, vagyis a humán tőke bővülése annak múltban elért szintjétől függ. Továbbá a humán tőkének el kell érnie egy *kritikus szintet* ahhoz, hogy növekedés forrása lehessen, ez alatt növekedést érdemben nem tud generálni. A humán tőke és a technológia régióként eltérő (endogén) fejlődésének következtében kialakuló *termelékenységbeli területi különbségek tartósan fennállnak*. A tökéletes informáltságra, egyforma termelési (és költség-) függvényekre építő kompetitív piaci modell a valóságban nem érvényesül, mivel a piacok tökéletlenek.

Az endogén növekedési modellek másik alapvető típusa az innovációt helyezi a vizsgálatok középpontjába (Valentinyi 1995). A találmányok jellege hasonlatos a közjavakéhoz. Egy találmányt egyszerre akár többen is használhatnak, másrészt a

találmány tulajdonosa jogi eszközökkel sohasem zárhatja ki tökéletesen annak használatából azokat, akik ezért nem fizettek. A találmány sokréttű hasznosítása révén folyamatos horizontális termékdifferenciálódás megy végbe, így végső soron a gazdaság hatékonysága nő. Az uralkodó piacforma pedig a monopolista verseny lesz, az esetenként eltérő hasznosítási módok versenyelőnyök és -hátrányok kialakulásához vezetnek. Az egyes gazdasági rendszerekben nem feltétlenül a Shumpeter-i értelemben vett technológiaváltás a jellemző, sok helyütt a régi és új technológia egymás mellett élése jelenik meg, amely újfent átrendezheti a „versenyterképet”.

Ki kell emelni, hogy az endogén növekedési elméletnek a fentiekől eltérő értelmezési lehetőségét is használjuk a regionális gazdaságtanban. Ugyanis nemcsak a technológiát tekintjük belsőnek, amikor endogén növekedési elméletéről beszélünk, hanem a térség saját belső erőforrásait is, amelyek a növekedés hordozóiként funkcionálnak.

Az endogén növekedési modellekben a *területi verseny tehát értelmezhető*, de mindez tökéletlen verseny formájában valósul meg, ahol tartós versenyelőnyök keletkeznek. Tekintettel arra, hogy a modell többségében napjainkban érvényes alapfeltevésekből indul ki, a tudásalapú gazdaság leírására is használható, emiatt az endogén növekedési elmélet fogalmai és eszközzrendszere mindenképpen alkalmasak a regionális versenyképesség tárgyalására.

A technológia, a tudás, valamint a térség saját erőforrásainak endogén változóként való szerepeltetése az endogén növekedési elmélet legfontosabb, a versenyképesség fogalmát alapvetően meghatározó újdonsága. A modell értelmében a tudás felhalmozódása növekvő skálahozadékot eredményez, a termelékenység növekedése ennek értelmében a tudás és a technológia térbeli terjedésének következménye, ami *nem hordoz semmiféle, a területi egyenlőtlenségek csökkentésére irányuló automatizmust*. Megjegyzendő azonban, hogy az említett endogén tényezők fejlődését célzó tudatos regionális (gazdaság)politika hatékony eszköze lehet a területi lemaradások mérséklésének, így dolgozatunk alapproblémája e gondolatrendszerbe beilleszthető. Az endogén növekedési elmélet mindegyik régiótípus versenyképességének leírására alkalmas, a termelő ágazatok régiója esetében a külföldi működő tőke bevonását, a másik két típusnál a klaszterek fejlesztését előtérbe állítva.

Az *új kereskedelem elmélet* alapköveként a Dixit és Stiglitz-féle monopolisztikus versenymodell tekinthető, melynek a térben való újrafogalmazása az új gazdasági földrajz keretében történt (Krugman–Obstfeld 2003, Varga 2003). Térbeli relevanciája miatt a továbbiakban az *új gazdasági földrajz* (NIG, new economic geography) alapgondolataira koncentrálnunk (Krugman 2000). Az 1990-es évek elejétől előtérbe kerülő elméleti közgazdaságtani irányzatok művelői szerint a globalizáció hatásainak következtében a közgazdaságtan korábbi fogalomtára és eszközei kevésbé alkalmasak napjaink gazdasági folyamatainak leírására, így pl. a verseny hagyományos értelmezésére. A térgazdaságtan, vagy új gazdasági földrajz az 1990-es évek elején bontakozott ki, mint a „tér újrafelfedezésének” egyik legfontosabb irányzata (Lengyel 2003; Varga 2003). Krugman a termelés térbeli elhelyezkedésének vizsgálatára helyezte kutatásának fókuszát, melynek keretén belül elsősorban a gazdasági tevékenységek térbeli struktúrájának kialakulását és változását modellezte, nagy hang-

súlyt fektetve a térbeli koncentrációkra (Lengyel–Rechnitzer 2004). Kiinduló feltevései között kiemelten fontos szerepet kapnak a növekvő skáláhozadék, a tökéletlen verseny, a fajlagos szállítási költségek csökkenése, a lokális extern hatások (Ács–Varga 2000).

Krugman szerint a komparatív előnyök alapján specializálódó országok/régiók mindegyike nyertes lehet. A centripetális és a centrifugális erők révén a térbeli egyensúly Pareto-hatékony, így *nincs értelme területi versenyről, ezáltal versenyképességről sem beszélni*. A fentiek logikus következménye, hogy a termelékenység regionális eltérései elsősorban a térbeli specializáció, az agglomerálódás, valamint a klaszteresedés eltérő szintje következtében alakulnak ki. Bár az irányzat több gondolata összecseng a regionális versenyképesség logikájával⁷, a teljes térgazdaságtan építménye nem alkalmas a versenyképesség fogalmának tárgyalására, hiszen felfogása szerint a spontán piaci folyamatok alakítják a régiók közötti termelékenységi különbségeket (Lengyel 2003), ugyanakkor segítségével a területi különbségekre kielégítő magyarázat adható.

Az *intézményi közgazdaságtan* vizsgálódása főként a gazdasági, társadalmi és politikai intézmények magyarázatát foglalja magában (Mátyás 1996; Coase 2005). Kutatásának fókusza annak tanulmányozása, hogy miért és hogyan alakulnak ki a különböző intézmények, melyek az emberi magatartásnak keretet szabnak, illetve adott interakciókat megszerveznek. Megjegyezzük, hogy intézmény alatt nem egy szervezetet, hanem a gazdaság működésének alapvető jellemzőit értjük, pl. a magántulajdon, a piacok, a vállalaton belüli koordináció mikéntje. Az irányzat az intézményeket kiemelt fogalomként kezeli, akárcsak a tranzakciókat, valamint az egyes intézményekhez köthető *tranzakciós költségeket*. A *versenyt alapintézménynek* tartja, ugyanis fogalomrendszerében a hagyományos marginalista megközelítés nem sérül, megjelennek azonban a termelési és költségfüggvények mellett a tranzakciós függvények (North 2005) és a tranzakciós költségek⁸ (Williamson 2005). Az intézményi közgazdaságtani irányzat másik sarokköve a *tulajdonjogok elmélete*. Képviselői szerint a kompetitív piaci mechanizmusok révén általában érvényesülő Pareto-hatékony allokáció (vagyis a társadalmi jólét) nélkülözhetetlen feltétele a tulajdonviszonyok egyértelműsége és a tulajdonjogok maradéktalan érvényesíthetősége (Pejovich 1992). Így aztán jelentősen bővül a vizsgált változók köre, a régiók közötti termelékenységbeli különbségek az intézményi tényezők figyelembevételével *újraértelmezett versenymodell* keretei között érvényesülnek.

A regionális versenyképességet alapvetően meghatározza a vizsgált régió tágan értelmezett (makrogazdasági) intézményi környezete, továbbá az ezekkel kapcsolatba hozható tranzakciós költségek: keresési és információs, kommunikációs, koordinációs költségek, alku- és döntési költségek, ellenőrzési és kikényszerítési költségek (Schumann 1998; Martin et al 2003). Ez a kibővített feltételrendszer napjaink gazdasági folyamatainak komplexitását megfelelő érzékenységgel kezeli. Ennek következtében az intézményi közgazdaságtan fogalomrendszere és eszköztára *kiválóan alkalmas a területi verseny és a regionális folyamatok tárgyalására*. Hasonlóképp, a szűkebben értelmezett gazdasági folyamatok és az intézményi feltételek

dinamikus kölcsönhatásából fakadó állandó változás következtében a területi különbségek elmélyülése vagy mérséklődése a modell keretei között jól kezelhetők.

A *vállalati stratégiai közgazdaságtan* és a kompetitív előnyök elmélete nagymértékben összekapcsolható Michael Porter munkásságával (Porter 1998). Mint említettük, Porter szerint a globalizáció háttérfolyamatait a komparatív előnyök helyett a kompetitív előnyök fogalomkörében lehet magyarázni, hiszen utóbbi olyan tényezőket is képes figyelembe venni, amelyeket előbbi nem, és amelyek a globalizáció természetes velejárói, és a világgazdaságban megkérdőjelezhetetlenül jelen vannak. A versenyelőnyök tehát a vállalati stratégiai közgazdaságtan alapfogalma, melyben belső tényező a méretgazdaságosság, a vállalati hálózatok és stratégiai szövetségek megerősödése, a termelési tényezők országok közötti áramlása, a technológia, technológia-transzfer egyre növekvő jelentősége stb. A hazai szakirodalom vállalati és iparági szinten a „versenyelőnyök”, míg a területi egységek esetében „kompetitív előnyök” kifejezést használja (Lengyel–Rechnitzer 2004).

Porter elfogadja a területi verseny létezését, amit a térségben működő húzóágazatokra, klaszterekre vezet vissza (Lengyel 2003). A területi versenyből adódóan a regionális versenyképességet is értelmezi, elsősorban, mint a régióban elért termelékenység adott szintjét és növekedési ütemét. Felfogásában a regionális gazdaságfejlesztés célja a régióban élők jólétének növelése, eszköze a régió versenyképességének javítása, amit az alulról szerveződő (bottom-up) stratégiákkal lehet elérni. Porter „vállalati stratégia közgazdaságtanában” közismerten a mikroökonómiai alapokra koncentrált, ily módon a régió tényezőellátottsága is fontos szerepet kap, azonban elsősorban a domináns iparágak (klaszterek) szükségleteit kielégítő speciális tényezők jelenléte a döntő. A területi különbségekkel közvetlenül nem foglalkozik, a területi versenyben mindegyik régió sikeres lehet, ha megfelelő versenystratégiát dolgoz ki és hajt végre. A klasztereknél lényeges az adott régióban levő iparági bázis, döntési és ellenőrzési funkciók, emiatt ez a gondolatrendszer főleg a növekvő mérlethozadékú és tudásközpont régiók versenyképességének leírására alkalmas.

Az *evolucionista közgazdaságtan* a hagyományos (mainstream) irányzatokkal szemben az innovációra és a tanulásra helyezi a hangsúlyt, és kiemeli a gazdasági struktúra folyamatosan növekvő változatosságát (Meyer 2003; Bajmócy 2007). Ebben az irányzatban a heterogenitás, a megkülönböztetés, a komplexitás és a bizonytalanság központi fogalmak (Martin et al 2003). A gazdasági növekedést mindezek értelmében nem determinisztikusan, de jelentősen befolyásolják a helyben meglévő feltételek és történelmi háttér. Ezek a feltételek – főként az intézményi, társadalmi és technológiai feltételek – nem exogének, sőt, a „gazdasági evolúció” részei. Mindezek alapján a regionális versenyképesség a térség történelmi múltjában gyökerezik, azonban az új technológiák és új intézmények kiszoríthatják a régit, és a gazdasági növekedés új pályáját jelölhetik ki, mely az innováció következtében adott esetben a múlthoz alig kötődik. A hosszú távú regionális versenyképesség tehát a térségek azon képességétől függ, hogy tudnak-e újdonságot, innovációt generálni, amelyben a térbeli koncentráció fontos szerepet tölt be.

Az evolucionista közgazdaságtanban a *verseny központi fogalom*, hiszen mindig létrejönnek újabb variációk, amelyek versengenek egymással, s amelyek közül bizonyos lehetőségek a verseny során szelektálódnak. A szelekciót nem csak a piac végezheti, azonban az alapmodellben jellemzően a piac szelektál. Az evolucionista közgazdaságtan kiinduló feltevései és fogalmai kiválóan alkalmasak a regionális folyamatok tárgyalására, főleg a tudásközpont régiók esetében (*Boschma–Martin* 2007). Az innovatív magatartás régió belüli elterjedtségében és intenzitásában bekövetkező változások viszont döntően befolyásolhatják a területi különbségek alakulását. Az ilyen természetű változások egy része létrejöhet spontán piaci folyamatok következtében is, így az evolucionista irányzat gondolkörében a területi különbségek piaci automatizmusok és intézményi (közösségi) beavatkozások révén bekövetkező mérséklődése egyaránt értelmezhető. A területi különbségek ezen irányzat szerint szükségszerűek, de folyamatosan módosulnak is attól függően, hogy az adott régióban mennyire sikeres az innovációk generálása és fogadása. Az evolucionista alapfeltételek, innovációk és interaktív tanulás miatt ez az irányzat főleg a növekvő mérethozadékú és tudásközpont régiók versenyképességének leírására alkalmazható.

A fent részletezett irányzatok leírásából egyértelműen kirajzolódik, hogy a területi verseny fogalmával kapcsolatba hozható elméleti közgazdaságtani irányzatok a regionális versenyképesség lényegének más-más aspektusait hangsúlyozzák. Hasonlóan az irányzatok kiinduló feltételeiből adódik, hogy a területi különbségeket hogyan értelmezik, mitől függ egy-egy régió fejlődése, a területi kiegyenlítődés automatikus-e, avagy a régióban születő döntésektől függ.

Összegzés

Tanulmányunkban arra vállalkoztunk, hogy a területi verseny, a regionális versenyképesség, valamint a területi különbségek fogalmát az elméleti közgazdaságtani irányzatok fogalomrendszerébe helyezzük, és megvizsgáljuk azok értelmezhetőségét, viselkedését, valamint kölcsönhatásait az egyes irányzatok fogalmi keretei között.

A regionális tudomány felfogása szerint a területi verseny fogalmára nem feltétlenül a hagyományos vállalati analógia (túlél/tönkremegy) a megfelelő. A vállalatok versenyénél sokkal jobban hasonlít a térségek versenye az *egyéni sportversenyekhez* (futás, kerékpározás, úszás stb.), ahol a legjobban teljesítő versenyzők győznek, de a többi versenyzőt – a győzelemről való lemaradás lelki fájdalmain kívül – semmilyen hátrány nem éri, újra indulhatnak a következő versenyben. Tehát *létezik területi verseny*, de – elfogadva Krugman érvelését – annak jellemzői alapvetően eltérnek a vállalatok közötti piaci versenytől. Mivel területi egységek viszonylatában is értelmezhető egyféle speciális verseny, ebből kifolyólag *van értelme a területi versenyképesség fogalmát definiálni*.

Lényeges, hogy a bemutatott közgazdaságtani irányzatok a fejlődést vagy a növekedést írják le elsősorban, lényegében a *termelékenység térbeliségének alakulását* elemzik. Többségük nem foglalkozik azonban a versenyképesség fejlesztési („ké-

esség”) oldalával, azaz a gazdaságpolitikai, gazdaságfejlesztési kérdésekkel, holott felfogásunk szerint az is a regionális versenyképesség szerves részét képezi.

Az elméleti közgazdaságtani irányzatok áttekintéséből az is kitűnik, hogy az egyes elméletek több lényegi kérdésben is *ellentmondanak egymásnak*, így a regionális versenyképesség fogalmával kapcsolatos konzisztens elmélet általános szintézissel nem hozható létre. Ugyanakkor mindegyik elmélet külön-külön hangsúlyoz egy-egy folyamatot, tényezőt vagy részelemet, melyek egyenként a regionális versenyképesség fogalmának egy-egy fontos szeletét képezik. Ebből következően ezen megközelítések *egyes részei egymást kiegészítve* segítenek hozzá a regionális versenyképesség fogalmának pontosabb megértéséhez. A különféle elméleti irányzatok tehát *nem elkülönült variánsként* értelmezendők a regionális versenyképesség fogalmának pontosítására tett erőfeszítések során, hanem az eltérő irányzatok ugyanazon probléma más-más vetületét emelik ki, így eredményeik többségét érdemes átgondolni és összeilleszteni.

Az alapján, hogy – a bevezetésben említetteknek megfelelően – a piaci automatizmusok képesek-e a területi különbségek mérséklésére, az elméleti közgazdaságtani irányzatok egyfajta tipizálása adható meg. A klasszikus és a neoklasszikus közgazdasági elmélet közismerten a piac és a „láthatatlan kéz” mellett érvel, elveti mindenféle külső beavatkozás (így a regionális politika) eszköztárának gazdasági folyamatokba való integrálását. Ezzel szemben Keynes és az időben őt követő elméleti közgazdaságtani irányzatok lehetőséget nyújtanak arra, hogy az adott irányzatokat a külső beavatkozás, vagyis a versenyképesség javítására tett erőfeszítések oldaláról vizsgáljuk.

Mindezeket a komparatív és kompetitív előnyök elméletével összevetve elmondható, hogy a területi különbségek mérséklődése automatikus abban az esetben, ha a gazdaságot a komparatív előnyök mozgatják, ekkor nincs területi verseny, következésképpen nincs értelme versenyképességről sem beszélni. Abban az esetben pedig, amikor a gazdaságot kompetitív előnyök mozgatják, akkor a piaci automatizmusok nem vezetnek a területi különbségek mérsékléséhez, ilyenkor szükséges a külső beavatkozás, és van értelme versenyről, valamint versenyképességről is beszélni.

Jegyzetek

- ¹ Agglomerációs előnyök alatt a regionális tudományban általában a gazdasági tevékenységek térbeli sűrűsödéséből származó előnyöket értjük. Az agglomerációs előnyök alaptípusai: nagyvállalati, lokalizációs és urbanizációs előnyök (Lengyel–Rechnitzer 2004).
- ² Az X-hatékonyság „olyan szituáció, amikor a cég összköltségét nem minimalizálják, mivel az adott inputokból származó tényleges output kisebb a maximálisan megvalósítható szintnél. Az X-hatékonyság a monopólium, illetve a piaci erő közvetlen függvénye, amikor a kompetitív nyomások gyengülnek.” (Pearce 1993, 594). Dinamikus megközelítésben: az X-hatékonyság növekedése során a piaci versenykörnyezet nagyobb termelékenység elérésére ösztönzi a gazdasági szereplőket (Gáspár 2004).
- ³ Urbanizációs előnyök (urbanization economies of scale), másképpen urbanizációból eredő méretgazdaságosság: külsők az iparág és belsők a térség (város) szempontjából, általában több iparág/üzletág vállalatai koncentrálnak, a nagy piac miatt sokféle gazdasági tevékenység, például a megosztható üzleti szolgáltatások többsége gazdaságosan végezhető (a nagyvárosokra jellemző előnyök). Az urbanizációs

- előnyök főleg a város méretéből, lakosságából, a városi területeken koncentrált különböző gazdasági tevékenységek egymásra hatásából eredő költségmentesítések.
- ⁴ Lokalizációs előnyök (localization economies of scale), másképpen lokalizációból eredő méretgazdaságosság: külsők egy vállalat és belsők az iparág számára, azaz egyetlen iparághoz/üzletághoz tartozó vállalatok térbeli sűrűsödéséről van szó. A lokalizációs előnyök főleg kis- és középvárosokban figyelhetők meg, és akkor keletkeznek, amikor egy adott iparág vállalatainak földrajzi koncentrációja és a köztük levő kapcsolatok mérhető hasznot hoznak, a fellépő specializáció miatt javul a termelékenységük, illetve az azonos iparághoz tartozó cégek hasonló inputjaikat (a megosztható iparági szolgáltatásokat: könyvelés, jogi tanácsadás stb.) alacsonyabb egységköltségen tudják beszerezni.
- ⁵ A területi verseny „egy olyan folyamat, amely a területi egységek között zajlik és célja a régióban, városban élők jólétének növelése a regionális, helyi gazdaság fejlődésének elősegítésével, amely fejlődést bizonyos csoportok a helyi politikákon keresztül más térségekkel versengve, rivalizálva próbálnak befolyásolni explicit vagy gyakran implicit módon.” (Lengyel 2003, 152)
- ⁶ Annak ellenére, hogy a regionális versenyképesség fogalma a fentiek miatt nem tárgyalható a neoklasszikus elméleti háttér keretei között, mégis a neoklasszikus közgazdaságtan egyik elméleti kategóriája, az extern hatás fogalma a versenyképességi elemzésekben és napjaink területi különbségeinek elemzésekor kiemelt fontossággal bír. „A külső gazdaságosság [...] célja az elemzésbe bevinni a gazdasági tevékenységek nem szándékos, nem ellentételezett olyan mellékhatásait, olyan lényeges tényezőit, amelyek az árakkal (költségekkel) kifejezhető piaci tranzakciókon kívül esnek, főleg amiatt, hogy az erőforrás-allokáció hatékonyabbá váljon.” (Lengyel–Mozsár 2002, 10)
- ⁷ A 2003-as Európai Versenyképességi Jelentés az agglomerációt, a specializációt és a növekvő skáláhozadékat emeli ki, mint a regionális versenyképességgel szoros kapcsolatba hozható térgazdasági alapfogalmakat (EC 2003).
- ⁸ Douglas North (2005) szerint a tranzakciós költségek (vagyis a „neoklasszikus” költségfüggvények segítségével leírható költségeken túlmutató, de a különböző gazdasági rendszerek hatékony működéséhez nélkülözhetetlen egyéb költségek) részaránya a gazdaság működésének összes költségén belül meghaladja az 50%-ot. Jelentőségük tehát – enyhén szólva – nem elhanyagolható.

Irodalom

- Ács J.Z.–Varga A. (2000) Térbeliség, endogén növekedés és innováció. – *Tér és Társadalom*. 4. 23–38. o.
- Bajmócy Z. (2007) *A technológiai inkubáció elmélete és alkalmazási lehetőségei hazánk elmaradott térségeiben*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem Gazdaságtudományi Kar, Szeged.
- Benko, G. (1999) *Regionális tudomány*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Boschma, R.-A.–Martin, R. (2007) Constructing an evolutionary economic geography. – *Journal of Economic Geography*. 7. 537–548. o.
- Budd, L.–Hirmis, A.K. (2004) Conceptual Framework for Regional Competitiveness. – *Regional Studies*. 9. 1015–1028. o.
- Camagni, R. (2002) On the Concept of Territorial Competitiveness: Sound or Misleading? – *Urban Studies*. 13. 2395–2411. o.
- Coase, R.H. (2005) The Institutional Structure of Production. – Menard, C.–Shirley, M.M. (eds.) *Handbook of New Institutional Economics*. Springer, Dordrecht. 31–40. o.
- EC (1997) *Treaty of Amsterdam Amending the Treaty on European Union, the Treaties Establishing the European Communities and Related Acts*. Official Journal C 340, Luxembourg.
- EC (1999) *Sixth Periodic Report on the Social and Economic Situation and Development of Regions in the European Union*. European Commission, Luxembourg.
- EC (2003) *European Competitiveness Report 2003*. European Commission, Brussels.
- EC (2006) A Tanács határozata (2006. október 6.) a kohézióra vonatkozó közösségi stratégiai iránymutatásokról (2006/702/EK). *Official Journal*. L 291/11, Luxembourg.
- EC (2007) *The Growth and Jobs Strategy and the Reform of European Cohesion Policy. Fourth Progress Report on Cohesion*. European Commission, Brussels.
- Enyedi Gy. (1996) *Regionális folyamatok Magyarországon az átmenet időszakában*. Hilscher Rezső Szociálpolitikai Egyesület, Budapest.
- Gardiner, B.–Martin, R.–Tyler, P. (2004) Competitiveness, Productivity and Economic Growth across the European Regions. – *Regional Studies*. 9. 1045–1067. o.

- Gáspár P. (2004) Kereskedelempolitika. – Veress J. (szerk.) *Fejezetek a gazdaságpolitikából*. AULA, Budapest. 84–98. o.
- Horváth Gy. (szerk.) (2006) *Régiók és települések versenyképessége*. MTA RKK, Pécs.
- Krugman, P. (1994) Competitiveness: A dangerous obsession. – *Foreign Affairs*. 2. 28–44. o.
- Krugman, P. (2000) A földrajz szerepe a fejlődésben. – *Tér és Társadalom*. 4. 1–28. o.
- Krugman, P.–Obstfeld, M. (2003) *Nemzetközi gazdaságtan*. Panem Kiadó, Budapest.
- Lengyel I. (2003) *Verseny és területi fejlődés: térségek versenyképessége Magyarországon*. JATEPress, Szeged.
- Lengyel I.–Mozsár F. (2002) A külső gazdasági hatások (externáliák) térbelisége. – *Tér és Társadalom*. 2. 1–20. o.
- Lengyel I.–Rechnitzer J. (2004) *Regionális gazdaságtan*. Dialóg Campus, Budapest–Pécs.
- Lucas, R.E. (1988) On the Mechanics of Economic Development. – *Journal of Monetary Economics*. 22. 3–42. o.
- Martin, R.L. et al (2003) *A Study on the Factors of Regional Competitiveness*. A final report for The European Commission DG Regional Policy. University of Cambridge, Cambridge.
- Mátyás A. (1993) *A modern közgazdaságtan története*. Aula, Budapest.
- Mátyás A. (1996) A hagyományos közgazdaságtan bírálata és kutatási körének kiszélesítése az új intézményi iskola képviselői részéről. – *Közgazdasági Szemle*. 7–8. 614–628. o.
- Mátyás A. (2002) *A korai közgazdaságtan története*. Aula, Budapest.
- Meyer D. (2003) Evolúciós közgazdaságtan elmélettörténeti szemszögből vagy közgazdasági elmélettörténet evolúciós szemszögből. – Bekker Zsuzsa (szerk.) *Tantörténet és közgazdaságtudomány*. AULA, Budapest. 295–312. o.
- Nemes Nagy J. (2001) *A területi versenyképesség: előképek, elemzési módszerek és kistérségi teszt*. Kézirat. ELTE Regionális Földrajzi Tanszék, Budapest.
- Nemes Nagy J. (2005) Fordulatra várva – a regionális egyenlőtlenségek hullámai. – Dövényi Z.–Schweizer F. (szerk.) *A földrajz dimenziói*. MTA FKI, Budapest. 141–158. o.
- North, D.C. (2005) Institutions and the Performance of Economies over Time. – Menard, C.–Shirley, M.M. (eds.) *Handbook of New Institutional Economics*. Springer, Dordrecht. 21–30. o.
- Pearce, D.W. (1993) *A modern közgazdaságtan ismerettára*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Pejovich, S. (1992) *A tulajdonjogok közgazdaságtana*. KJK, Budapest.
- Porter, M.E. (1998) *On Competition*. The Free Press, New York.
- Porter, M.E. (2006) The Business Competitiveness Index (BCI) ranking. – *Global Competitiveness Report 2006–2007*. World Economic Forum, Geneva.
- Ricardo, D. (1940) *A közgazdaság és adózás alapelvei*. Magyar Közgazdasági Társaság, Budapest.
- Romer, P. (1990) Endogenous Technological Change. – *Journal of Political Economy*. 98. 71–102. o.
- Samuelson, P.A.–Nordhaus, W.D. (2000) *Közgazdaságtan*. KJK–KERSZÖV, Budapest.
- Schumann, J. (1998) *A mikroökonómiai elmélet alapvonásai*. JATEPress, Szeged.
- Szentes T. (2005) *Fejlődés, Versenyképesség, Globalizáció I*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Tötödling, F.–Tripl, M. (2005) One size fits all? Towards a differentiated regional innovation policy approach. – *Research Policy*. 1203–1219. o.
- Török Á. (1999) *Verseny a versenyképességért*. MeH Integrációs Stratégiai Munkacsoport, Budapest.
- Valentinyi Á. (1995) Endogén növekedélmélet. Áttekintés. – *Közgazdasági Szemle*. 6. 582–594. o.
- Varga A. (2003) Thünen és az „Új Gazdaságföldrajz” térgazdaságtana. – Barancsuk J. (szerk.) *Tanulmányok Zinhaber Ferenc Professzor emlékére*. Pécsi Egyetemi Könyvkiadó, Pécs. 85–98. o.
- Williamson, O.E. (2005) Transaction Cost Economics. – Menard, C.–Shirley, M.M. (eds.) *Handbook of New Institutional Economics*. Springer, Dordrecht. 21–30. o.

INTERACTIONS BETWEEN REGIONAL COMPETITIVENESS AND TERRITORIAL DISPARITIES

ZSOLT FENYŐVÁRI – MIKLÓS LUKOVICS

The goal of this study is to review and synthesize the different views of the main economic schools in connection with mitigation of regional disparities, spatial competition, regional competitiveness and theoretical region types. Based on different economic premises different hypotheses will be formulated and also different conclusions will accordingly be arrived at within regional science about how to create cohesion between regions subject to different conditions and of various state of development. We believe that even though we get different results based on different theoretical economic backgrounds and models, due to the interdisciplinary character of regional science, this will not question the adequacy of our science, but rather it draws attention to its being multi-faceted and problem-sensitive.